

A MAGYAR KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁS SZERB KÉPE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

Nem könnyű megragadni a nemzetek egymásról kialakított képét még akkor sem, ha egy pontosan behatárolt korszakban és csak egy viszonylag jól körülhatárolt szegmensét vizsgáljuk. Nehézséget esetünkben elsősorban a fogalom definiálása jelent. A külpolitikai gondolkodás formálóinak köre ugyanis meglehetősen heterogén. Beletartoznak maguk a külpolitika alakítói – diplomaták, külügyi vezetők vagy külügyminisztériumi beosztottak –, akik a főnökeik részére összeállított beszámolóikban, tervezeikben megfogalmazták véleményüket, vagy egyszerűen csak magától értetődő evidenciának véve lejegyezték azt, ami a referatúrájukba tartozó országok vonatkozásában a közvélekedésben általános véleménynek számított. De részét képezik írók, politikusok, újságírók, egyetemi oktatók és közírók is. Miután a külpolitikai gondolkodás alakítóinak – mint láthattuk – igen széles spektrumának szerb képéről nem állnak rendelkezésre résztanulmányok, írásomban nem vállalkozhatom a magyar külpolitikai gondolkodás szerb képének a teljesség igényével történő bemutatására, mindössze kísérlet teszek annak felvázolására. Teszem mindezt a legfontosabb társadalmi, politikai, tudományos és kulturális folyóiratok közleményeire, a nemzetgyűlési és országgyűlési jegyzőkönyvek igen gazdag anyagára, a külügyi dokumentumokra, valamint kisebb részben memoárookra támaszkodva.¹

* A tanulmány az NKFI K 124142 számú projekt támogatásával készült.

¹ A periodikák kiválasztásánál a legfontosabb szempont az volt, hogy minél szélesebb spektrumát fedjék le a magyar politikai közélet folyóirat kínálatának. Így esett a választás a következő lapokra: Budapesti Szemle, Magyar Szemle, Külügyi Szemle, Nyugat, Uj Idők, Magyar Külpolitika, Kelet Népe, Láthatár, Magyar Katonai Szemle, Magyar Katonai Közlöny. Ezek az eltérő politikai és világnézeti alapokon álló folyóiratok váltakozó intenzitással és más-más mélységben foglalkoztak a déli szomszéd nemzetekkel. A leggazdagabb forrásbázissal a Magyar Külpolitika című kétheti lap szolgált, amely a Magyar Külügyi Társaság, majd a Magyar Revíziós Liga hivatalos lapjaként jelent meg. Az 1930-as évek elejéig szinte minden számában volt a déli szomszédok helyzetével foglalkozó írás, többnyire Bajza József tollából, aki elsősorban a belpolitikai helyzetet elemezte. A Magyar Külügyi Szemle – amely szintén a Magyar Külügyi Társaság hivatalos folyóirata volt – ehhez képest lényegesen kevesebbet foglalkozott Jugoszláviával. A korszak legszínvonalasabb folyóiratai közé tartozó Magyar Szemlének, mint ahogy a Budapesti Szemlének is majd mindegyik számában volt legalább egy írás, amely Jugoszláviával foglalkozott, többnyire politikai elemzés, vagy a magyar kisebbség helyzetét tárgyaló cikk, ritkábban kulturális vonatkozású írás formájában. A Budapesti Szemle emellett rendszeresen közölt alapos könyvismertetésekkel a Jugoszláviáról született délszláv és elsősorban német nyelvű szakirodalomból. Azon persze el lehet merengeni, hogy egy-egy folyóirat meghatározó tekintéllyel rendelkező szerkesztője által írt cikkek és reflexiók mennyire tükrözik egy társadalom valamelyik rétegének véleményét, de talán az a körülmény, hogy ezeket a véleményeket egy meghatározott olvasóközönség olvasta, következőképpen egy meghatározott réteg kapott „lehetőséget” az előterjesztett véleményekkel való

A más nemzetről alkotott kép formálódására hatással vannak a korábbi együttélés tapasztalatai is; az előző időszakok erőviszonyainak alakulása, a kulturális kapcsolatok intenzitása, a társadalmi rétegzettség eltérései, a „civilizációs szintek” közötti különbségek, és még lehetne sorolni a befolyásoló tényezőket. Ezek az elemek együttesen meghatározó szerepet játszanak az összkép formálásában. Miután nem a teljes magyar társadalom, hanem annak csak egy meglehetősen vékony, a magyar külpolitikai kérdésekkel és „sorskérdésekkel” hivatásszerűen vagy alkalmasszerűen foglalkozó rétegének szerbekről alkotott képével kívánok foglalkozni – bár az nagy valószínűséggel nem tért el gyökeresen a magyar társadalom egészének szerbekről vallott vélekedésétől –, a fentebb felsorolt tényezők közül azokat emelem ki, amelyeknek jelentősége van az összkép alakulásában betöltött szerepe miatt. Az első világháború végétől a második világháború kitöréséig eltelt bő két évtized magyar külpolitikai gondolkodásának szerb képe megrajzolásához a következő szempontokat veszem számításba: miként alakult a két nemzet világban elfoglalt helye, Magyarország mennyire tekintette magára nézve veszélyesnek a délszláv államot, illetve milyen szerepet játszott külpolitikai terveiben Jugoszlávia, és milyen lehetőséget láttak Budapesten a Belgráddal való együttműködésre. A kép színvilágának tárgyalásánál arra is kitérek, hogy miként látták a Jugoszláviában uralkodó politikai helyzetet, Belgrád kisebbségpolitikáját, a délszláv állam külpolitikáját és nemzet/állam építő törekvéseit, hogyan tekintettek a két régió és az államaik közötti együttműködés lehetőségeire és szükségességére, illetve milyen fizikai/erkölcsi kép élt bennük a szerbekről.

A Jugoszláviával kapcsolatos vélekedésekben előforduló számos toposz közül az egyik leggyakoribb – aminek igen nagy szerep jutott a szomszéd államról alakított kép formálásában –, hogy Magyarországnak a szomszédos államok közül Jugoszláviával volt a legkisebb a súrlódási felülete. Igaz ugyan, hogy több mint félmillió magyar és 63 000 négyzetkilométernyi terület került hozzá a világháború után, de ez messze a legkevesebb volt a többi kisantant állammal való összevetésben. Ehhez kapcsolódó általános vélekedés volt az is, hogy Jugoszláviának olyan gazdaságpolitikai érdekei fűződnek a Magyarországhoz való közeledéshez, amelyek a józan ész logikája mentén mindkét államot a jó együttműködésre sarkallták.² Ebből egyenesen következett, hogy Magyarország kifejezetten nagy súlyt helyezett a déli szomszéd megnyerésére, benne külpolitikai kitörési pontot, s nem utolsósorban komoly gazdasági együttműködési partnert látott. Ennek megfelelően

azonosulásra, feljogosítanak bennünket arra, hogy feltételezzük: legalábbis nem álltak tőlük távol azok a nézetek, melyeket a szerkesztő, illetve a cikk írója kifejtett.

² Beck Lajos pártönkívüli képviselő felszólalása az országgyűlés képviselőházának 155. ülésén, 1928. április 18-án. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI. Bp. 1928. 58.

a szerbekből a tárgyalt korszakban a mindennapi retorikában, de a külpolitikai gondolkodás szintjén is könnyedén válhatott igény szerint vad balkáni rablóból hős harcostárs, Németh László szóhasználatával élve, a magyarok „tejtestvére”.³

A magyar külpolitikai gondolkodás szerb képének alakulására legnagyobb hatással kétségtelenül a sok évszázados egymás mellett élés tapasztalatai voltak. Az 1848–49-es szabadságharc keretében a déli végeken vívott magyar–szerb háború mély nyomokat hagyott a magyarok lelkében, amit a világháború és a területelszólások, megszállások során szerzett friss élmények még sötétebb színben tüntettek fel. Amennyiben egy szóval kívánjuk leírni, hogyan látták a kortársak Szerbiát és a szerbeket, akkor a „balkáni” jelző a legmegfelelőbb, annak minden – döntően – negatív jelentéstartalmával. Ez különösen a belpolitikai helyzet tárgyalásánál és a magyar kisebbséggel szembeni bánásmód felmerülésénél jelentkezett élesen. Az aktuálpolitikai helyzet változásai – többnyire nemzetközi politikában jelentkező folyamatok reakcióiként – jobbra enyhítették ezt a negatív képet. Ilyen időszakokban előtérbe kerülhettek a két nemzet közötti hasonlóságok, a szabadságszeretet, a sorsközösség és érzékenyesség, a virtusbeli és alkati rokon vonások.⁴

A két nemzet helyzetének első világháború utáni radikális megváltozása is jelentős mértékben befolyásolta a szerb kép formálódását. Miközben a soknemzetiségű Magyarország a háború és a feldarabolás következtében egy nagyhatalom társországából egyik napról a másikra vesztes kisállami státuszba került, addig Szerbia esetében ennek pontosan az ellenkezője történt. Szerbia egy évszázados folyamat végére kicsiny balkáni királyságból a regionális középhatalomként megalakult délszláv állam vezető erejévé vált. Ebből a megváltozott helyzetből is következett, hogy a korszak egészében a magyar külpolitikai gondolkodás valamennyi szegmense tudatában volt a balkáni térség jelentőségnek. (A politikai közvéleményben ez csak a harmincas évek második felében vált igazán hangsúlyossá, összefüggésben az európai politikában zajló folyamatokkal.) Balkán alatt mindenekelőtt Jugoszláviát kell értenünk, lévén hogy a közgondolkodásban is azt értették leginkább. A délszláv állam vagy délszláv impérium – ahogy a kortárs publicisztikában és diplomáciai iratokban gyakran nevezték –, és a jugoszlávok alatt pedig a magyar közgondolkodás, így a magyar külpolitikai gondolkodás is annak legmeghatározóbb részét, Szerbiát és vezető erejét, a szerb népet értette.

³ „Mi Duna népek, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emelőjét szoptuk.” *Németh László*: Híd a Dráván. Kelet Népe 6. (1940) 3. sz. 21.

⁴ „Szomszédaink közül, eltekintve Ausztriától a szerbek voltak nálunk aránylag a legrokonszenvesebbek. Sokan bizonyos affinitást éreztek ezen bátor, férfias, egyszerű paraszti nép iránt.” *Khuen-Héderváry Sándor*: A magyar külpolitika Trianontól a Gömbös-kormány megalakulásáig. Jelzet és dátum nélkül. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) K 67 10. cs. 72. t.

Nagy-Szerbia és pánszlávizmus – a szerbeket mozgató erő

A magyar politikai vezetés, de nem tévedünk, ha ezt kivetítjük a politikai közvélemény egészére is, a déli szomszédban egy olyan államot látott, amelynek határozott imperialisztikus elképzelései voltak – elsősorban a Balkán vonatkozásában. Ennek gyökereit egyesek az első szerb felkelésig vezették vissza, mint Hajnal István, aki nagyszabású tanulmányában, elbeszélő stílusban nagyon érzékletesen, szimpátiát sem nélkülözve mutatta be a szerb nemzet újkori történetét. Meglátása szerint a szerbség a 19. században hihetetlen önbizalommal tekintett a jövőbe – teljes joggal. „Talán nem is csoda ez, hiszen ez a szerb nemzedék az, amely felszabadította magát a török uralom alól. És pedig nem is idegen segítséggel, mint például a görögök, akiket az európai államok támogattak, hanem csakis saját véres elszántságával. Most már úgyszólván csak névleg tiszteli urának a szultánt Szerbia, formális évi adóval, főtekintélyének némi elismerésével, amelynek jeléül néhány szerbiai erősségben, mint Belgrádban is, török őrség tartózkodik. Kicsiny még az ország, alig egy millió a lakossága. Földét óriási területeken őserdők födik. Messze pusztá vidékeken lovagol át az utas, míg egy-egy faluhoz ér; sár- és nádházakhoz a módosabb vidékeken, földbeásott gunyhókhoz a szegényebbek. A lovak lábát veszélyeztetik a földalatti lakhelyek kéménylyukai; alig lehet észrevenni a föld színén, hogy falu fölött járunk. De a verem-otthonokból gazdagdíszű ruhában, mindig állig fölfegyverkezve és mindig büszkén lép elénk a független szerb paraszt.

A többi szláv népnek még parancsol, hajtja, üti-veri a török, a szerb már csaknem úr a maga hazájában. Még sokan emlékeznek a meggyalázásokra, miket fiatal éveikben a töröktől kellett túrniök. Szabadok most és sok messzi, biztos reménnyel vannak teli. Kicsiny országuk körül távoli vidékig mindenütt szerbek laknak. Egy jövő szláv birodalom magja Szerbia. A falvakban sokat politizálnak. Senkitől sem félnek és mindenkinél többre tartják magukat, töröknél, svábnál, de még az orosznál is s Európára nézve igen fontosnak tartják azt a tényt, hogy nemzetük ismét megjelent a népek családjában.”⁵

A szerb nemzeti tudat erejéről és a szerbek nemzeti célok megvalósítása iránt mutatott elkötelezettségéről magyar részről általában elismeréssel szóltak, s nem csak a publicisták és az egyetemi tanárok, de az olyan felelős beosztásban dolgozó diplomaták is, mint Vörnle János, a belgrádi magyar követség tanácsosa, aki külügyminisztere részére készített memorandumában ismertette a szerb külpolitika lényegét, s annak sikereit. A követségi tanácsos és későbbi külügyminiszter-helyettes nem fukarkodott az elismeréssel a szerb külpolitikai vonalvezetés

⁵ *Hajnal István*: Belgrádi diplomácia és magyar emigránsok a szabadságharc után. Budapesti Szemle 203. kötet (1926) 589. sz. 394–395.

„genialitását” és következetességét illetően. „A szerb nemzetet, egyetlen gondolat hatotta át attól a perctől fogva, hogy lerázta a török igát: egyesíteni és élére állni az összes délszlávnak. Csodálatos az a szívósság, az a következetesség, amellyel az elmúlt, egy nemzet történelmében aránylag rövid idő alatt végcéljuk felé törtettek. Egyetlen generáció elegendő volt ahhoz, hogy a hódoltsági viszony következményeit kiküszöböljék és a nemzetet az elhivatottszerű útra tereljék.”⁶ A szerb vezetők szeme előtt Poroszország példája lebegett, írta Vöornle, ahogy Berlin egyesítette Németországot a saját hegemóniája alatt, ugyanúgy akarta Belgrád is egyesíteni az összes délszlávot. Célja elérésében lépésről lépésre halad, és nem habozik a megfelelő pillanatban latba vetni faja katonai erényeit. A függetlenné vált és egy generáción keresztül megerősödött Szerbiának első feladata területi megnagyobbodása volt, amit három lépésben kívánt megvalósítani, és részben már el is ért. Először a Balkán-háborúk alatt a már „nagyon beteg” Törökország rovására, majd még el sem ült a harci zaj, Szerbia máris az Osztrák–Magyar Monarchia részben vagy egészben szláv lakta területeire vetette szemét, amiben szintén sikert könyvelhetett el. „Minden szerb fiúgyermek az anyatejjel szívja magába faja elhivatottságának érzetét, minden szerb meg van győződve arról, hogy a Balkán-félszigeten csakis ők hivatottak a vezetőserepet betölteni. Az összes délszlávok egyesítése, területi összefüggésben /a nem bolsevik/ Oroszországgal, ez lebeg ma minden szerb szeme előtt.”⁷

Mások a szerb birodalmi program gyökereit a századforduló és az azt követő évtizedek legnagyobb formátumú szerb államférfijáig, Nikola Pašićig vezették vissza, aki lefektette ennek alapjait. E megközelítés szerint három szakaszban kívánta Szerbia megvalósítani birodalomépítő tervét: az első szakaszban a Balkán-háborúk során megfosztani Törökországot a balkáni birtokaitól, a második etapban a világháború révén elvenni a Monarchiától a szláv nyelvű területeket, a harmadik fázisban pedig megalakítani a nagyszláv birodalmat. Ez a program a mértékadó magyar politikai körök vélekedése szerint egyúttal a pánszláv törekvéseknek is integráns részét képezte.⁸

A nagyszláv vagy pánszláv vádak gyakran használt elemei voltak a magyar külpolitikai gondolkodás Szerbia képének. Szerbia pánszláv irányultságának szerbekre való esetleges veszélyeire a magyar politikai gondolkodás időről időre rámutatott, geopolitikai érvekkel támasztva alá véleményét. A pánszláv eszmétől való

⁶ A szerb külpolitika végcéljai. 1934. szept. 17. MNL OL K 63-1934-16, 218/pol.

⁷ Uo.

⁸ Ezzel a harmadik, utolsó szakasszal szemben Magyarország részéről az elérendő cél a szerbeknek a Duna-Dráva vonalon túra szorítása mellett északon a Kárpátok vonalának megszerzése volt. Feljegyzés Musztafa Kemál és Bethlen között folytatott beszélgetésről. 1930. nov. 7. In: A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1. – 1931. augusztus 24. Szerk. Karsai Elek. Bp. 1967. 434–436.

évszázados félelemmel átítatott magyar politikai közvélekedés a lehető legelmarasztalóbban tekintett a pánszlávizmusra, s helyette hangsúlyozottan a délkeleti irányba, a Balkánon terjeszkedő nagyszerb törekvéseket látta volna szívesen déli szomszédjánál. Ennek feltételei az általános vélekedés szerint egyébként is adtak voltak, mivel Jugoszláviában a miniszterelnök, a szerb Pašić az erőszak jegyében kormányzott, s expanzív politikát kívánt folytatni, amire Jugoszlávia gazdasági konstrukciója is rákényszerítette. A magyar politikai közélet egyik-másik jeles szereplője, mint például Bogya János,⁹ aki a kormányzó Egységes Párt vezérszónoka volt a külpolitikai kérdésekben, természetesnek nevezte ezt az expanzív politikát, mert szerinte mindaddig, amíg Jugoszlávia gazdasági életének súlypontja Zágrábban van, és az ország tengerentúllal való érintkezési vonala Zágráb és Fiume, addig ez a terület csak névlegesen van szerb uralom alatt. Vagyis, amennyiben Szerbia valóban a befolyása alá akarja vonni egész Jugoszláviát, úgy Belgrádnak olyan politikai orientációt kell követnie, amely Szaloniki felé irányul, hogy azt tegye meg a jugoszláv birodalom tengerentúli érintkezési pontjává.¹⁰ Szerbia figyelmének Balkán felé való terelésének magyar szempontból áldásos következménye lehetett volna a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálódása, mi több, barátivá válása.¹¹ Amennyiben ugyanis Szerbia Szalonikibe igyekszik, számolnia kell a hátában levő Magyarországgal. Belgrádnak azzal is tisztában kell lennie, hangsúlyozta, hogy amíg tisztán balkáni hatalom volt, nem került ellentétbe a világ legerősebb államaival. Abban a pillanatban azonban, amikor a Balkánról Közép-Európa felé fordult a szerb diplomácia aktivitása, rögtön gyanússá tette magát nagyszerb törekvésével, és megmutatta Angliának és Olaszországnak, hogy valójában mi is rejlik Pašić tervei mögött.¹² Ezzel felhívta Anglia, Olaszország és a velük együtt haladó Egyesült Államok figyelmét

⁹ Bogya János (1880–?): a konzuli akadémia elvégzése után a Monarchia közös külügyminisztériumának tisztviselőjeként előbb Velencében, majd a háború alatt Iaşiben, Zürichben, Berlinben és Brémában szolgált az Osztrák–Magyar Monarchia konzuljaként. Az 1922–1927-es országgyűlés közgazdasági és a közlekedésügyi és kivándorlásügyi bizottságának tagja. Azon kevés képviselő közé tartozott, akik beutazták egész Európát. Parlamenti Almanach az 1922–1927. évi országgyűlésre. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Baján Gyula. Bp. 1922. 99., 208.

¹⁰ Bogya János képviselő felszólalása a nemzetgyűlés 372. ülésén, 1925. február 6-án. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXIX. Bp. 1924. 203–204.

¹¹ Ezzel egyébként nyitott kapukat döngettek Budapesten, mert a szerb külpolitikának a 19. század dereka, de a századforduló és a Monarchiával folytatott vámháborúja óta egyik prioritása volt a Szaloniki kikötő biztosítása a szerb külkereskedelem számára.

¹² „Rámutatott arra, hogy nála erősebb a szláv gondolat a szerb gondolatnál, mert vállalja az ebből a diplomáciai helyzetből folyó hátrányokat csak azért, hogy a maga álmait és törekvéseit megvalósítsa, ami nem lehet más, mint a nagy Oroszbirodalomba való bekapcsolódás és a nagyszerb egység megvalósítása, ami a francia diplomácia célja és törekvése.” Bogya János képviselő felszólalása a nemzetgyűlés 372. ülésén, 1925. február 6-án. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXIX. Bp. 1924. 204.

arra, hogy ha a déli és az északi szlávok egyesülnek, s győz a francia politika, és Magyarország megsemmisül, akkor létrejöhet az Ázsiától Konstantinápolyig nyúló nagy szláv birodalom, amely rádiusába beleesik a Szezei-csatorna, Anglia Indiába vezető útja is. Végkövetkeztetése szerint a Magyarországtól elszakított terület Jugoszlávia számára csak nehézségeket hozott,¹³ s ebből logikusan adódott a következtetés, hogy Jugoszláviában nem lesz sokáig tartható az a háborús mentalitás, amely őt Magyarországtól elválasztotta, s a Balkán poroszai – ahogy Bogya a szerbeket nevezte –, rákényszerülnek arra, hogy reálpolitikai alapon hátrvédet, szövetségest keressenek maguknak ahhoz, hogy megerősödjenek, s leküzdhessék a belpolitikai zavarokat, valamint a kívülről érkező támadásokat. Bogya meggyőződése az volt, hogy amennyiben Belgrád eléri, hogy a jugoszláv politika tisztán csak szerb politika legyen, és lemond arról, hogy önállóságát feláldozva egy nagy szláv egységbe illeszkedjen bele, akkor lehetővé válik a Mussolini politikájába is illeszkedő, mindkét államnak előnyös együttműködés.¹⁴

Bogyát azért volt szükséges hosszabban idézni, mert fejtegetései kísértetiesen egybe estek Bethlen későbbi, 1926-ban papírra vetett gondolataival – nem véletlenül.¹⁵ A szónokon keresztül nyilvánvalóan már ekkor is a magyar kormány feje, egyben a külpolitika tényleges irányítója szólt a parlamentben. A fentebb idézett beszédek abban a bő egyéves periódusban hangoztak el a magyar országgyűlésben, amikor a két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb kísérletének előkészítése zajlott a magyar–jugoszláv kapcsolatok javítására és a kisantant gyűrű fellazítására egy Jugoszláviával kötendő barátsági szerződés révén. Az 1925–1926-os év során folytatott közeledésnek, amely egyébiránt valamennyi politikai

¹³ „Éppen azért kérdem én, hogy mit hozott Jugoszláviának a tőlünk elszakított terület? Diplomáciailag csak ellenségeket hozott neki, hozta Angliának és Olaszországnak gyanuját, kihívta ezeket a világhatalmakat, amelyekkel a szerbek megküzdeni soha ebben az életben nem lesznek képesek, arra hívta ki őket, hogy óvó figyelemmel kísérjék Jugoszláviának minden diplomáciai kérdését és igyekezzenek Jugoszláviát arra szorítani, hogy ne szláv eszméket kövessen, hanem legyen egyedül szerb.” Bogya János interpellációja a nemzetgyűlés 435. ülésén, 1925. június 26-án. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXIX. Bp. 1924. 203–204.

¹⁴ „Én, aki nem tudom elfelejteni a szerbek harcias erényeit s annak ellenére, hogy szerb részről bántalom ért bennünket magyarokat, nem tagadom azt, hogy szimpátiával viseltem e nemzet iránt s meg vagyok győződve arról, hogyha a kellő közeledésnek ez az alapja meg lenne teremthető, ez Magyarországon minden komoly ember részéről a legnagyobb rokonszenvvel találkozónék, mert egyéni előfeltételei annak, hogy ez a szimpatikus összekapcsolódás létrejöhessen, igenis megvannak.” Bogya János interpellációja a nemzetgyűlés 435. ülésén, 1925. június 26-án. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXXIV. Bp. 1925. 187–188.

¹⁵ Khuen-Héderváry levele Walko külügyminiszterhez a magyar–jugoszláv egyezménytervezetre vonatkozó aggályairól. In: *Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon, 1924–1926. Összeáll. és jegyz. Karsai Elek. Bp. 1959. 779.*

erő, így a baloldal támogatását is élvezte, voltak örvendetes eredményei.¹⁶ A mindkét országban jelentkező retorikai enyhülés mellett a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal 1926 júliusában megkötött kereskedelmi szerződés becikkelyezéséről folytatott parlamenti vitában a szónokok örömmel konstatálták, hogy a szóban forgó szerződés megkötésére irányuló tárgyalások a legnagyobb egyetértés és kölcsönös engedékenység jegyében zajlottak, s ez is hozzájárult a politikai közeledés még érzékelhető hatása mellett a többé-kevésbé szerbbarát hangulathoz a parlamentben.¹⁷ E barátiabb hangulatot igyekezett erősíteni az egykori baranyai kormánybiztos-főispán, Prakatur Tamás parlamenti felszólalása is, amely a Pécs–Baranya első világháború utáni szerb megszállása felett érzett általános neheztelést igyekezett legalább részben oldani. Felszólalásában éles különbséget tett a magyarországi szerbek és a szerbiai szerbek között, az előbbieket téve felelőssé a visszaélésekért, kiemelve azt, hogy velük ellentétben az ószerbiai szerbek a legnagyobb nagyrabecsüléssel és szimpátiával viseltettek a magyar nemzet iránt. Minden bizonnyal a szónoki hévnek tudható be, hogy felszólalása végén egyenesen azon meggyőződésének adott hangot, hogy a szerbek, belátva a területi rendezés igazságtalanságát, maguk is azon lesznek majd, hogy a magyar sérelmeket orvosolják.¹⁸ Ez a különbségtétel a szerbiai jó szerb és a magyarországi rossz szerb között, valójában ritkaságszámba ment a magyar közgondolkodásban.

A magyar–jugoszláv közeledési kísérletnek volt egy nagyon fontos mellékszála is: a magyar–olasz kapcsolatok magasabb szintre emelésének szándéka. Idővel azonban mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a kettő együtt nem működhet. Magyarország vagy Jugoszlávia barátságát nyeri el, vagy pedig Olaszországét. Aligha lehetett bárki számára is kétséges, hogy az összevetésből Olaszország kerül majd ki győztesen, s ezt az 1927 áprilisában megkötött magyar–olasz barátsági szerződés vissza is igazolta. Ekkor Bethlen parlamenti megmondó embere, Bogy

¹⁶ „Nekünk szociáldemokratáknak, megvalljuk, egyetlenegy külpolitika lehetséges és kedvező: Minden környező szomszédunkkal jó barátságban élni, különösen pedig Jugoszláviával olyan barátságban élni, mely nemcsak jó szomszédi viszonyt, hanem azon túlterjedő jó viszonyt is teremt. Hiszen Jugoszlávia valójában az az állam, amely a legkevésbé kapta Magyarországból. Horvátország azelőtt sem tartozott valami nagyon hozzánk; Jugoszlávia népe hasonlatos a magyar néphez, egy a háza, étele, betegsége, – tuberkulózis – így hát nem nagy differencia választ el bennünket.” Malasits Géza felszólalása az országgyűlés képviselőházának 32. ülésén, 1927. március 31-én. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója II. Bp. 1927. 58.

¹⁷ Görgey István, a törvényjavaslat előadójának felszólalása az országgyűlés képviselőházának 51. ülésén, 1927. május 20-án. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója IV. Bp. 1927. 255–257.

¹⁸ „Be fogják látni, hogy azok a területek, amelyeket tőlünk elvettek Trianon útján, a mieink és nem fogják kívánni, hogy mi lemondjunk azokról, hanem ők maguk is útját fogják egyengetni annak, hogy a területi integritásra vonatkozó óhajaink teljesüljenek.” Prakatur Tamás felszólalása az országgyűlés képviselőházának 51. ülésén, 1927. május 20-án. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója IV. Bp. 1927. 262–265.

János már arra hívta fel a figyelmet az országgyűlésben, hogy Jugoszláviában Magyarország pusztán dekadens támaszt találhatna, amely ideig-óráig lenne csak a segítségére, már ha egyáltalán segíteni akarna neki. Boga figyelmeztetett arra, hogy Jugoszlávia, illetve a szerbek mindig a nagyszláv gondolat exponensei voltak Európa közepén, s ez a felfogásuk az idők folyamán csak erősödött, ezért minden módot és alkalmat meg fog ragadni arra, hogy Cseh-Szlovákiával politikailag szorosabbra vonja kapcsolatait, mert tisztában van vele, hogy csak akkor lehet jövője, ha Európában megvalósul a nagyszláv gondolat.¹⁹

Annak ellenére, hogy a délszláv államhoz való közeledés végül is nem zárult sikerrel, illetve nem olyanal, mint amit eredetileg elképzelték, a szerbekről alkotott kép jelentős mértékben változott ezekben az években, mégpedig pozitív irányba. Az enyhülés időszakában láthatott napvilágot Hajnal Istvánnak a korábbiakban idézett tanulmánya, és megjelent első ízben egy a déli szomszéd művészeti életét, pontosabban a szerb irodalmat bemutató írás Bajza József tollából.²⁰

A délvidéki magyarsággal szembeni intolerancia

A szerbek magyarországi megítélésének igen fontos eleme volt a délszláv államhoz került mintegy félmillió magyar kisebbséggel való bánásmód, amelynek kíméletlenségét sokan a szerbek „balkáni/bizánci hagyományaiból” vezettek le. A felvidéki és erdélyi magyar viszonyokhoz képest kétségtelenül rosszabbul teljesítő délvidéki magyar politikai és kulturális önszerveződés eredményeinek korlátozott volta mögött sokan Belgrád „bizantínus” és „balkáni eszközökkel” dolgozó politikáját látták, amivel szemben még az „európai szellemű” szlovének és horvátok sem tudtak megnyugtató, pozitív sikereket felmutatni. Még kevésbé lehetett erre esélye annak a Magyar Pártnak, amelynek még létjogosultságát is kétségbe vonta a szerb politikai vezetés. „Az elcsatolt Délvidék valaha könnyed és dalos magyarságának a szerbség primitív erejű nacionalizmusának lendületes nyomása alatt és általában a filozófiai jugoszlávizmus gyakorlati elfogultsága ellenére kellett a lelke legmélyéből kifejtenie a hagyományos magyar politikai ösztönt” – értékelte

¹⁹ „Ezek a kis szláv államok, amelyeket diplomaták spontán elhatározással, hogy úgy mondjam – mondva teremtettek meg, amelyekben az állami életnek, a nemzeti egységnek materiális attribútumai teljesen hiányoznak, csak akkor élhetik tovább jelenlegi mesterséges, igazságtalan hatalmi életüket, ha kontaktust tudnak teremteni a nagy orosz birodalommal, ha abba tudnak bekapcsolódni.” Boga János felszólalása az országgyűlés képviselőházának 155. ülésén, 1928. április 18-án. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XI. Bp. 1928. 76.

²⁰ Bajza József terjedelmes tanulmánya villantotta fel a magyar művelt közönség számára a szerb irodalom és költészet történetét és legfontosabb műveit. *Bajza József: Szerb költők magyarul.* Budapesti Szemle 214. kötet (1929) 622. sz. 340–372.

a helyzetet az egyébként mérsékeltnek tekinthető kormány közeli *Magyar Szemle* szerzője 1928-ban.²¹

Ennél is keményebben fogalmazott az Egységes Párt szabadszállási képviselője, Varsányi Gábor, aki szerint a szerb kormánynak kettős célja volt, s ennek eléréséhez nem válogatott az eszközökben.²² Egyfelől a szerbek hegemoniája alatt létre akarták hozni az egységes szláv birodalmat a szerbek, horvátok, szlovének, magyarok és németek által lakott jugoszláv területeken. Másfelől szorosabb kapcsolatot akartak kialakítani az Európa háromnegyed részét lakó szláv népek között. Vagyis a délszláv, illetve szerb politika ugyanazt célozta meg, mint a cseh imperializmus, mindössze annyi eltéréssel, hogy a szerbek „balkáni természetüknél fogva” valamivel türelmetlenebbek céljaik megvalósításában. „A szerbek a magyarság elnyomásában egy lépéssel sem akartak elmaradni északi testvéreiknél, sőt ahol lehetséges, még túl is szárnyalják amazokat. Amikor a három elnyomó nép közül a legkultúraltabb csehek a méltánytalan elbánás ekkora tömegét el tudják követni, mit várhatunk déli fajtestvéreiktől, ahol a lakosság 80%-a analfabéta és a szerb hadsereg tisztjeinek 25%-a nem tud sem írni sem olvasni.”²³ A szláv, szerb birodalomépítés vádjá tehát kéz a kézben megfért a pánszláv egység kialakítására törekvő politika minduntalan felbukkanó vádjával, ebben a ferdítésektől és a szerbek lenézésétől sem mentes hozzászólásban.

A *Magyar Szemle* állandó délszláv rovatvezetője legalább ennyire súlyosnak látta a helyzetet. „A délvidéki szerbek – nem is volt más várható tőlük – a paroxizmusig menő gyűlölettel üldöztek mindent, élőt és holtat egyaránt, ami a magyarságra emlékeztetett. Felcsaptak orjunásoknak,²⁴ dobrovoljacoknak²⁵ s ők fejtették ki a balkáni invázióval a magyarok ellen azt a hihetetlen fizikai és erkölcsi terrort, amely a legmélyebb letargiába verte bele a magyarság amúgy is roskatag sorait.”²⁶ Az pedig, hogy bizonyos mérsékelt szerb helyi közéleti személyiségek részéről elhangoztak olyan „szirénhangok”, amelyek a durvaság helyett a békés

²¹ Berkes József: A magyar kisebbség politikai helyzete az S.H.S.-államban. *Magyar Szemle* II. kötet (1928) 1–4. sz. 48., 53.

²² Varsányi Gábor (1865–?): jogász, az OMGE tagja, a kisgazda párt tagjaként lett a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt, azaz a kormányzó Egységes Párt tagja, a nemzetgyűlés közoktatásügyi bizottságának tagja.

²³ Varsányi Gábor nemzetgyűlési képviselő felszólalása a nemzetgyűlés 247. ülésén, 1924. február 27-én. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXI. Bp. 1924. 70–71.

²⁴ Az Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA) – Jugoszláv Nacionalisták Szervezete szélsőségesen nacionalista szervezet tagja.

²⁵ Olyan szerb katonák, akik jórészt a Monarchia seregében harcolva estek orosz hadifogságába, majd önként beléptek a szerb hadseregbe, aminek jutalmául a háború végén földet kaptak, és többnyire a Vajdaság területére lettek letelepítve.

²⁶ Berkes József: A Magyarság tízéves élete az S.H.S. Királyságban. *Magyar Szemle* IV. kötet (1928) 9–12. sz. 170.

kultúrharcra, s annak révén az asszimilálásra helyezik a hangsúlyt, két okból sem tűnt túlságosan realiztikusnak a magyar politikai gondolkodás számára: „egyfelől, mert a szerb élet egyáltalán nem mentesíthető a nyers pártpolitikától, másodszor meg, szellemileg megnyerni népeket csak magasabb kultúrával lehet. Ezzel viszont a kultúra kezdetén álló szerbség hosszú időn át nem rendelkezhetik az ottani magyarság felett”.²⁷

A délvidéki magyarságra nehezedő szerb nyomásról nemcsak anyaországi közírók értekeztek, de hasonló szellemű jelentések futottak be a Dísz térre a magyar diplomatáktól is. Egy a belgrádi magyar követ, Alth Waldemár által készített összeállítás, amely áttekinti Jugoszlávia Magyarországgal és a magyar kisebbséggel szemben követett politikáját a világháború végétől, kertelés nélkül ismertette véleményét a magyar külügyi vezetéssel. „A szerbeknek a jugoszláv állam megszületése óta főtörekvése, hogy azoknak a területeknek lakosságát, melyeket a békeszerződések minden reményükön felül nekik juttattak, államukba teljesen beolvasszák. A szerb faj közismert erőszakosságánál és sovinizmusánál fogva maga mellett más nemzeti akaratot nem tűr meg, a kisebbségekkel szemben ennek megfelelően kezdettől fogva a kíméletlen szerbesítés és brutális üldözés politikáját folytatta.”²⁸

Nem mindenki látta azonban elnyomó államnak Jugoszláviát. Szociáldemokrata oldalról 1926-ban egyenesen demokratikus államnak nevezték Magyarország déli szomszédját, arra hivatkozva, hogy nincs nemessége, s hogy ott főleg a kisbirtokos parasztság dominál, amely réteg érdekeinek érvényre juttatása meghatározó szerepet tölt be az ország politikai küzdelmeiben. Mindebből kifolyólag, vélte a párt színeiben felszólaló Malasits Géza,²⁹ Jugoszláviát, ha nem is nyugati értelemben véve, de Magyarországhoz képest mindenképpen erősen demokratikus államnak lehet tekinteni.³⁰

A szerb nemzet jellemzői

1928-ban a *Magyar Külpolitika* hasábjain jelent meg Herczeg Ferenc nagyobb lélegzetű írása, amelyben nagy teret szentelt a szerb nép jellemzésének, kitérve annak az államhoz, nemzethez, kisebbséghez és joghoz való viszonyulására. Írásából érdemes hosszabban idézni, mert Herczeg mellett, hogy meghatározó szereplője

²⁷ Uo. 177.

²⁸ Alth Waldemár: Visszatekintés Jugoszlávia magatartására Magyarországgal és a jugoszláviai magyar kisebbséggel szemben a háború után. Belgrád, 1934. jan. 28. MNL OL K 63-1934-16/7-438.

²⁹ Malasits Géza (1874–1948), világlátott, külföldön is tanult szakmunkás, a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének titkára, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja. 1924-től folyamatosan országgyűlési képviselő.

³⁰ Malasits Géza felszólalása a nemzetgyűlés 548. ülésén, 1926. május 10-én. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XLIII. Bp. 1924. 113.

volt kora magyar irodalmi és kulturális életének, szoros kapcsolatot ápolt a legfelsőbb politikai körökkel, s a Revíziós Liga elnökének tisztségét is betöltötte. Emellett délvidéki, verseci származása, és egyes irodalmi műveiben feldolgozott témák okán „szerb szakértőnek” számított. Cikkében a szerbek jellemzése egyszerre volt fehér és fekete, bár az összképben végül az utóbbi dominált. „A szerbek igen vitéz, becsületes, sőt mondhatnám szimpatikus nép, sokat véreztek és sokat szenvedtek a háborúban. Hozzá kell azonban mindjárt tennem, hogy az óriási és őket magukat is meglepő siker, amelyet elértek, nagyzási hóbortot fejlesztett ki a szerbségből, amely ennél a különben igen szimpatikus népnél most mutatkozik s a túlfűtött nacionalizmust már szinte a kazánrobbanásig fokozta. A szerbek nem is értenek meg más állameszmét, mint a Nagyszerbiát. A jugoszláv állam tulajdonképpen nekik csak átlátszó álarc, amely a nagyszerb aspirációkat takarja. Magában azt, hogy jugoszláv alattvaló magát magyar vagy német embernek vallja, megtorlandó visszaélésnek érzik. A szerbek jellemének megítélésénél szem előtt kell tartani azt is, hogy tipikusan balkáni nép. Eszes, de rettenetesen tudatlan. [...] A balkáni karakter abban is megnyilatkozik, hogy a szerbek, amennyire lelkes tisztelői a hősiességnek és a vérontás lovagias formáinak, annyira hiányzik belőlük a jogérzetnek halvány sejtelme is. Hazafiságból, barátságból vagy más tiszteletre méltó okból hajmeresztő igazságtalanságra képesek. Végül a balkáni karaktert kiegészíti a primitív népek ismert ravaszsága, az a bizonyos indiánus ravaszság, amely az egész szerb politikát jellemzi.”³¹

A magyar közvélemény a „primitívseget” és a „harcra való állandó készséget” a Balkán velejárájának tekintette, s ez a kép természetesen a szerbekre is rávetült.³² A Herczegnél is megjelenő „szerb vitézség” ugyanakkor a korszakban uralkodó szerb kép leggyakrabban használt pozitív előjelű toposza volt. Olyannyira, hogy az egyes cikkek szerzői még akkor is elismeréssel nyilatkoztak a szerbek vitézségéről, illetve a szerb nemzeti tudat és nemzeti érzés szilárdságáról, ha előzőleg egyéb kérdésekben oldalakon keresztül csak negatív konnotációban szerepelt Szerbia és a szerb nép. A szerb katonai virtus feltétlen dicsérete és általános elfogadottsága azonban egyes katonai gondolkodókat határozottan zavart, ezért többen megkísérelték a szerb katonai érényeket realisabb fényben feltüntetni. Vitéz nagybacsoni Nagy Vilmos a *Magyar Katonai Szemlében* közölte, *A szerb felső vezetés*

³¹ *Herczeg Ferenc*: A helyzet a Délvidéken. Magyar Külpolitika 9. (1928) 4. sz. 2.

³² „Igenis a Balkán az, amelyből kiindult a világháború, mert a balkánon primitív népek laknak, földművelők, akik könnyebben határozzák el magukat arra, hogy a szenvedély elragadja őket, hogy nem látva és nem számolva a következményekkel, megragadják a fegyvert, küzdenek és meghaljanak hazájukért, Ez a helyzet jellemezi a Balkán politikáját, mert ez a mentalitás, amely a balkán-népeket kulturájából és életviszonyaiból folyik, még ma sem változhatott meg, miért is az egy állandó háborús veszedelmet jelent.” Bogya János képviselő felszólalása a nemzetgyűlés 372. ülésén, 1925. február 6-án. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója XXIX. Bp. 1924. 203.

1914-ben című írása³³ apropójául egy szerb–francia szerzőpáros által írt munka, a *Les victoires serbes en 1914* szolgált.³⁴ Nagy szerint: „Nem szabad feltételezni azt, hogy ellenfeleink értéktelenebbek mint mi vagyunk, azonban éppen olyan nagy hiba volna az ellenség képességeit túlbecsülni és éppen a világháború tapasztalatai alapján úgy állítani be a dolgokat, hogy míg bizonyos nemzetek a jövőben sem fogják megállani helyüket, mások viszont a siker biztos reményében ragadhatnak fegyvert. A magyar közvélemény nagyon hajlamos annak ellentmondás nélküli elfogadására, hogy az 1914. évi szerbiai szerencsétlen kimenetelű hadjárat egyik és legfőbb oka a szerb katona páratlan vitézsége és a szerb hadsereg főparancsnokság céltudatos, tervszerű és messze előrelátó vezetői fölénye volt.” Elismerte ugyan, hogy jó katonák a szerbek, de arra is felhívta a figyelmet, hogy ők is csak olyan emberek, mint minden más edzett, határozott és a természet mostohaságait elszenvedni tudó harcias nemzet fiai, és éppen úgy ki vannak téve a modern háború nehézségei és borzalmai által felidézett erkölcsi és lelki kríziseknek, mint akár a magyarok.³⁵

Ha nem is magasabb harcértékűnek, de mindenképpen elismerésre méltó vitézi készségek birtokában lévőnek tartotta a szerb katonákat Magyarország kormányzója is, aki Hitler részére készített 1936-os pro memoriájában részben ezzel magyarázta a Führernek, miért pont Jugoszláviával igyekezett barátságosabb kapcsolatokat kialakítani a húszas évek derekán. „Mivel szét akartuk szakítani a vasgyűrűt, amely körülvelt bennünket, közeledni próbáltam a szerbekhez, akik azok közé az ellenfelek közé tartoztak a kisantanton belül, akikkel pirulás nélkül kezelt foghattunk.³⁶ A háború előtt ellenségeink voltak nyílt sisakkal, és a háborúban jól verekedtek.”³⁷ Katonai képességeik elismerése mellett azonban Horthy gyanakvással viseltetett a szerbek iránt, mivel úgy vélte, hogy a lelkük mélyén gyűlölik a magyarokat, s mindent, ami nyugati. Szerbia Németországhoz való közeledése, csakúgy, mint Magyarországgal történő jobb kapcsolatainak kiépítése, fejtegette

³³ *Nagy Vilmos*: A szerb felső vezetés 1914-ben. Magyar Katonai Szemle 4. (1934) 4. sz. 1–37.

³⁴ Lt Colonel Desmazes Et Commandant Naoumovitch: *Les victoires serbes en 1914*. Berger-Levrault 1928. 128. „Talán nem is lett volna szükséges, hogy az elfogult francia és szerb beállításokkal bővebben foglalkozzunk, ha ennek hatását a magyar katonai közvéleményben nem tapasztalnók és ha nem olvasnánk hasonló felfogású megnyilatkozásokat a magyar katonai irodalomban is.” *Nagy V.*: A szerb felső vezetés i. m. 1.

³⁵ Uo.

³⁶ Ez a motívum katonáemberek és politikusok mellett finom lelkű művelődéstörténészknél is előbukkan, Cs. Szabó László jegyezte le belgrádi útinaplójába 1939 tavaszán: „A szerbek homlokán megjelent a felhő, amely a magyarét régtől fogva takarja. Gondoljunk erre a felhőre, ha valaha ki akarunk békülni *egyetlen becsületre méltó ellenfelünkkel* (kiemelés tőlem – H. Á.)” Cs. Szabó László: *Kis népek hivatása*. Bp. 2005. 83–84.

³⁷ Horthy Miklós feljegyzése Adolf Hitler számára a magyar és a német külpolitika kisantant- és szovjetellenes célkitűzéseinek összehangolásáról. 1936. augusztus. In: Horthy Miklós titkos iratai. S. a. r. és jegyz. Szinnai Miklós – Szűcs László. Bp. 1963. 162.

Horthy, alapvetően abból a szándékból táplálkozik, hogy Magyarország revizionista céljainak megvalósulását ellehetetlenítse. Ha sikerülne Magyarországot belékényszeríteni céljai feladásába, és beléptetni lelkileg is egy „Duna-blokkba”, „a szerbek le fogják vetni álarcukat és a balkán-szlávok forró gyűlöletével fordulnak a nyugati idegenekkel szembe, akiket külön megkülönböztetésül „švaba” kifejezéssel bélyegeznek meg” – óvta Horthy a Führert a Szerbiával való kapcsolatok elmélyítésétől. Visszatekintve a húszas évek második felére, Horthy úgy vélte, hogy a magyar–jugoszláv barátság propagálásával a szerbek a horvátoknak is üzentek, nevezetesen azt, hogy nincs mit várniuk a magyaroktól és jobban teszik, ha betörődnek sorsukba és lelkileg is beolvadnak a jugoszláv államba. „Abban a pillanatban, amint ez megtörténne, a szerbek levetnék álarcukat, és a magyarok iránti régi gyűlölség napvilágra kerülne.”³⁸

A külpolitika alakításának legfelsőbb szintjein tehát az aktorok korántsem voltak olyan naivak, mint azt az enyhülés rövid időszakaiban tett nyilatkozataik alapján esetleg hinni lehetne. Az is igaz persze, hogy Horthyt a fent ismertetett értékelésében az a mögöttes szándék is vezérelte, hogy éket verjen a Magyarország számára már kellemetlen szintre jutó német–jugoszláv barátkozásba. A kormányzóhoz hasonlóan Kánya Kálmán külügyminiszterben is jókora adag gyanakvás élt a szerbek/jugoszlávok közeledési hajlandósága és a magyarok iránt mutatott jóindulatának őszinteségét illetően. Mint azt von Neurath, német külügyminiszternek kifejtette, óvatossága „hosszú évek tapasztalatán” nyugodott.³⁹ Kánya balkáni népek iránt érzett ellenszenvé és megvetése közismert volt a magyar és nemzetközi diplomáciai körökben.⁴⁰

Belpolitika, horvát–szerb ellentét

A jugoszláv belpolitikai élet vizsgálatánál a cikkek, tanulmányok, beszédek, politikai felszólalások kevés kivételtől eltekintve a délszláv állam centralizmusát, a szerb hegemonia kiépítésének megvalósítását, és Belgrád elnyomó politikáját emelték ki minden más nemzettel szemben. Az „elnyomásra való hajlamuk” a magyar értékelések szerint különösen a délvidéki magyarsággal és a horvátokkal szemben mutatkozott meg. Nem sok olyan kérdés volt a kor politikai eseményeinek sorában, amely magyar szempontból nagyobb érdeklődésre tarthatott

³⁸ Uo.

³⁹ Napijelentés Neurath német külügyminiszter, Darányi magyar miniszterelnök és Kánya magyar külügyminiszter megbeszéléseiről. 1937. jún. 13. In: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (a továbbiakban: DIMK) I–V. Szerk. Kerekes Lajos. Bp. 1962. I. 442.

⁴⁰ *Bánffy Miklós*: Huszonöt év. Bp. 1993. 136.; *Hory András*: Bukaresttől Varsóig. S. a. r., bev., jegyz. Pritz Pál. Bp. 1987. 183.

számot, mint a szerb és horvát ellentét húszas évek végén történő kiélesedése. A magyar politikai gondolkodók és publicisták rokonszenvét természetesen a horvátok élvezték. A magyar közvéleménynek a horvát függetlenedési törekvéseket övező szimpátiája kettős forrásból táplálkozott: egyfelől abból a hasonlóságból, amely a horvátok harca és a magyarságnak az osztrák egységesítő törekvésekkel szemben vívott évszázados küzdelme között érezhető volt, másfelől a sok évszázados magyar–horvát sorsközösség gondolatából, a nagyszámú magyar–horvát hősre való emlékezésből.⁴¹ Volt azonban ennek egy nyilvánvalóan reálpolitikai megközelítése is, nevezetesen, hogy a magyar külpolitikai vezetés (és a politizáló közvélemény is) időről időre komoly eshetőségként vette számba annak lehetőségét, hogy a horvátok kiválásával felbomlik Jugoszlávia.⁴²

A magyar kisebbséggel szembeni bánásmód boncolgatása mellett a horvát kérdés tárgyalása nyújtotta talán a legjobb lehetőséget arra, hogy a szerb politika, lélek, kultúra kontextusában rámutassanak azok „hiányosságaira”, s szembeállítsák azokat az „európai értékekkel”. A „maradi, durva, balkáni” szerb hagyományokból vezette le a magyar politikai közvélemény a horvát–szerb szembenállás élesedését és a diktatúra 1929. januári bevezetését. Általános volt az a vélekedés, amit lépten-nyomon megtalálunk a legkülönbözőbb tárcákban, cikkekben, tanulmányokban és beszédekben, hogy Jugoszlávia valójában Nagy-Szerbia, s a délszláv álarc mögött mindig ott rejtőzködik a nagyszerb gondolat.⁴³ „A szerbek az új államba is áthozták változatlanul a régi Szerbia összes pártjait azok minden begyökerezett balkáni gondolkodásával és bizantinus eszközeivel. Ezekkel szállották meg a közigazgatás, közoktatás, közgazdaság, közélet minden állását és helyét s így nőtt fel az a mélységes korrupció, balkanizálódás, amelyről a diktatúra kiáltványa maga is megemlékszik, s amely végsőkéig fokozta a horvátok lelkében az ellenállást a nagyszerbek uralma ellen, s amely végül éppen ezért egyre erősebben fűtötte a horvát nemzeti eszme különállásra, önkormányzásra való törekvését.”⁴⁴ Nem bánt finoman a szavakkal a kor vezető történésze, Szekfű Gyula sem, aki a nagy horvát történész és albanológus, Milan Šufflay meggyilkolása nyomán érzett fájaldalmát a *Magyar Szemle* hasábjain írta ki magából.⁴⁵ Gondolatmentében

⁴¹ *Gratz Gusztáv*: A szerb–horvát ellentét. *Magyar Szemle* VII. kötet (1929) 7–12. sz. 311.

⁴² Nikola Pašić halálának apropóján a Magyar Külpolitika kétoldalas vezércikke azt taglalta, hogy a vidovdani alkotmány megváltoztatásáért néhány éve folytatott ádáz küzdelem a délszláv államot oda sodorta, ahová a Monarchiát egy teljes évszázad: „s mára már a nemzetiségi, vallási és kulturális tagolt-ságú, különböző gyűlölködő népfajoktól lakott nagy szerb birodalom maga is beteg ember, amely aligha éli sokkal túl fanatikus megteremtőjét, Pašicsot.” *Pašics*. *Magyar Külpolitika* 6. (1926) 2.

⁴³ *Bajza József*: A délszláv diktatúra. *Budapesti Szemle* 223. kötet (1931) 647–649. sz. 35–37.

⁴⁴ *Berkes József*: A horvát kérdés Jugoszláviában. *Magyar Szemle* V. kötet (1929) 1–4. sz. 331.

⁴⁵ Az Ifjú Jugoszlávia nevű kormány által támogatott szervezet tagjai 1931. február 18-án lakása előtt kalapáccsal agyonverték.

nagy súllyal szerepelt az a tétel, hogy a magyar állam meghatározó szerepet játszott abban, hogy a szerbek és Szerbia Európához tartoznak, amiből impliciten következik a szerbekkel szembeni magyar kultúrfölény gondolata is. „Míg a horvátok ezer év óta a nyugati keresztény kulturkörben éltek, a szerbeket sorsuk előbb bizánci orthodox kapcsolatba, majd a törökök jármába adta, török hódítás alatt több mint négy évszázadon át éltek rájasorban, a török urak farmjain szinte rabszolgaként robotoltak, vagy a hódító török seregekhez csatlakozva, martalócként dúltak, raboltak és éltek primitív kulturálatlan életüket. A törökök bocsátották be őket a magyar hódoltság alföldi vidékeire, ahol félnomád pásztor életmódot folytattak a XVII. században és cigányokhoz hasonlóan sátoroztak, vagy földalatti putrikban laktak. Csak a magyar korona ősi határainak visszaállítása nyitotta meg számukra az európai művelődés lehetőségeit: magyar területre bevándorolva, egyszeriben városi lakosokká, iparosokká és kereskedőkké váltak, akik barokk templomokat emelhetek orthodox hitüknek és köréje csoportosulva messze megelőzhatték rájasorban maradt balkáni testvéreiket. Más részük a magyar területtől leszakított határőrvidéken kap helyet s a bécsi haditanács iskolákat alapít számukra, gazdasági oktatásban és ami fő, disciplinában részesíti őket, s mind a két életforma, mely így Magyarország területén a rácok, a szerbek számára megnyílik: a városlakó kereskedő és a határőrvidéki katonáé, egyformán közrejátszik, hogy a szerb nemzeti művelődés épp nálunk, az Aldunától északra induljon meg és virágozzék. De ez a műveltség sem idősebb két századnál; jó, ha a magyarországi szerbség hat-hét nemzedéken át él így európai kulturális viszonyok között, míg a szerbiai, balkáni szerb csak a XIX. század elején szabadul fel a török járom alól s ennél fogva legföllebb három-négy nemzedék óta művelődhetik, amennyire ezt a szerbiai viszonyok a múlt században elősegítették. Azaz Jugoszlávia mai uralkodó osztályának, a szerbiai szerbségnek ősei fölfelé menve negyedik generációban még ráják voltak; a rabszolga ősi instinktusaival, alázkodó ravaszsggal, hirtelen kirobbanó vérszomjjal, gyilokkal, de leginkább, mi a rája földhözragadtságában érthető, bunkósbottal.”⁴⁶ Az a Szekfűnél is hangoztatott motívum, hogy a szerbek zömében új keletű városlakók, első-másodgenerációs polgárok, szintén gyakori eleme a szerbekről alkotott magyarországi képnek.⁴⁷

⁴⁶ *Szekfű Gyula*: Šufflay Milán tragédiája. Magyar Szemle XI. kötet (1931) 1–4. sz. 382–383.

⁴⁷ A belgrádi szerb kispolgárokról írta azt Kázmér Ernő, a szerb irodalom jelesebb alkotóit a harmincas évek második felében a Nyugat olvasóinak bemutató kritikus, hogy „legtöbbje csak első generációban városi lakos; még Sumadija lankás bérceinek tövében van családi házuk és érthető, ha ezeknek az embereknek humora, életszemlélete minden nagyképűséget nélkülöz”. *Kázmér Ernő*: Kis riportok a jugoszláv irodalomból. Nyugat (1936) 7. sz. 69. Érdemes idézni egy kicsivel korábbi írást is 1916-ból. „Ügyvédek, orvosok, hivatalnokok, tanult emberek, mindazok, akik a politikát csinálják, többnyire szintén parasztok fiai, vagy unokái a Balkánon. A volt miniszterek, akik az újra benépesedett Belgrádban oly sokan vannak, földművelő ivadékok. Volt miniszter és falusi földműves között, magasrangú

Ezt a toposzt, ami nagy vonalakban igaz is volt, a véleményt nyilvánító igénytől függően hol arra használhatta fel, hogy lenézzé a szerbeket, hol pedig arra, hogy elismeréssel szóljon a szerb nemzet addig elért teljesítményéről.

Az 1934-es év feszült magyar–jugoszláv kapcsolatában nem meglepő, hogy ismét sorra jelentek meg az olyan írások, amelyek Jugoszlávia pusztá létjogosultságát is megkérdőjelezték, s azt adott formájában a legtermészetelenebb államalakulatnak nevezték.⁴⁸ „Jugoszlávia máris túl nagy balkáni országnak és belső rendjét, még ha akarná is, nem tudja megteremteni: ha kisebb volna, boldogabb és hatalmasabb lehetne. Érvényesülhetnének benne azok a népi erők, melyek tiszteletreméltóvá tették a régi Szerbiát. Mindaz azonban, amit Jugoszlávia keletkezése óta csinált, nemcsak népei, hanem földje szellemével is ellenkezik.”⁴⁹ Ebben a szerb nép és Jugoszlávia irányában nem éppen baráti közhangulatban meglepő realitásérzetet és józanságot tükrözött Fucsek László vezérkari százados írása, aki a balkáni pánszláv eszme diadalaként értékelte Jugoszlávia létrejöttét. A délszláv állam egyik legnagyobb gondját abban látta, hogy gazdasági szempontból limitáltak voltak három különböző részének békebeli kapcsolatai, aminek megteremtése és az igen eltérő fejlettségű és szerkezetű területek gazdasági összehangolása és központi szervezetének kiépítése az új állam energiáit teljesen lekötötte. További kihívást jelentett Jugoszlávia számára az, hogy az ország északi és észak-nyugati részei jóval sűrűbben lakottak voltak, mint a déliek, gazdasági és kulturális tekintetben is jóval felülmúlták Ószerbiát és Montenegrót, ami a legnagyobb ellentét forrásául szolgált a jugoszláv állami vezetésben, „mert a népesség azon része, mely gazdasági és kulturális tekintetben a legtöbbet nyújtja, a vezetést is kezébe kívánja ragadni, vagy legalább egyenlő jogokat kíván”.⁵⁰ Fucsek ugyanakkor arra is figyelmeztetett, s ezzel szinte egyedül állt a magyar szakpublicisztikában, hogy a különböző írásmódokból, a valláskülönbségekből, a nyelvkülönbözőségekből és az elég temperamentumosan lejátszódó politikai parlamenti harcokból nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonni, mert azok, bár külsőleg nagyon mélynek tűnhetnek, a valóságban leküzdhetők.⁵¹

katonatiszt és közkatoná között a különbség sokkal kisebb mint nálunk. Második, harmadik ösük mindnyájuknak ugyanazt a foglalkozást űzte. De ebben a parasztnépben megvan a vágy és megvan a tehetőség is a polgári életmódra.” *Lengyel Géza*: *Balkán*. Nyugat (1916) 12. sz. 751.

⁴⁸ Magyarország a Népszövetség elé vitte a kettősbirtokosok szabad közlekedését akadályozó és folyamatos határcidenseket provokáló jugoszláv kormányt.

⁴⁹ Európa új szelleme. *Magyar Külpolitika* 15. (1934) 12. sz. 8.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ „A faji összetartozandóság érzése kétségtelenül fennáll és a jelek szerint elég erősnek látszik ahhoz, hogy egyelőre minden bontó tényezőt uralni tudjon.” *Fucsek László*: *Jugoszlávia és a dunai államok gazdasági közeledése*. *Magyar Katonai Szemle* 3. (1933) 1. sz. 165.

A magyar politikai közélet egyértelműen Szerbiát, a nagyszerb hegemon törekvéseket tette felelőssé a szerb–horvát ellentétek eldurvulásáért. A szerb politikai vezetés telhetetlenségét okolta, amellyel Belgrád kész volt a minden képzeletet felülmúló óriási diadal hihetetlen szerzeményeit két kézzel elkótyavetyélni. „Otthon mindenkit elnyomsz, mindenkit ellenségeddé teszel. Szerzeményeid biztosítékait csak a fegyverben keresed. Külföldön régi barátaidat cserben hagyod, de hűséget követelsz tőlük. Új barátok után indulsz, de ellenségeikkel barátkozol. Quo vadis Jugoszlavia?” – tette fel a kérdést Bajza József.⁵²

A horvát kérdés alakulását a harmincas évek elejétől egyre fokozódó figyelemmel kísérte valamennyi általam vizsgált folyóirat. Nem véletlen, hisz ez a kérdés a déli szomszéd létét vagy nem létét jelentette. A Jugoszlávia léte felett érzett „aggodalma” és magyar remények tovább növekedhettek a harmincas évek második felében, mert a horvát kérdéssel az erős Stojadinovc-kormány sem tudott vagy akart mit kezdeni. „Tehát marad Stojadinović, nem old meg semmit, hagy lassan mindent elromlani, naponta megíratván magáról, hogy megmentette Jugoszláviát. Amíg a kedvező külpolitikai konjunktúra tart, a rendszer is tarthatja magát. Azután? Ugy látszik a sok ügyességgel bíró délszláv premier nem teszi fel magának ezt a kérdést. A hatalom mámorának édes italát szürcsölgeti és egy vállrándítással intézi el a dolgot, ha más teszi fel neki ugyanezt a kérdést: Utánunk a vízözön!” – olvashatták a külpolitika iránt érdeklődő magyar olvasók a legtekintélyesebb magyarországi délszláv szakértő, a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára, Bajza József tollából.⁵³ A Jugoszlávia két legnagyobb államalkotó nemzete közötti ellentét kétség kívül jelentősen meggyengítette Jugoszlávia politikai egységét és erejét a harmincas évek második felére. Részben ennek tudható be, hogy a legmagasabb körökben, a Várban úgy látták, hogy Jugoszlávia a kisantant leggyengébb láncszeme, kizárólag földrajzi fogalom, amely néprajzi, kulturális és vallási szempontból, mint ahogy lelkileg és történelmileg sem létezik, s ezen az a tény sem változtat, hogy a szerbek a szervezet legjobb katonái.⁵⁴

Szerbia „pánszláv hajlamát”, mint láttuk, evidenciának tekintették a magyar külpolitikával foglalkozók, mindezt annak dacára, hogy a szerbeket határozottan bolsevikellenesnek tartották. Horthy a már többször idézett, Hitlernek szánt emlékiratában a szerb bolsevizmusellenességet részben a Karadordević dinasztia és

⁵² Bajza József: Egy év délszláv külpolitikája. Magyar Szemle XXI. kötet (1934) 5–8. sz. 177.

⁵³ *Új*: Az örök horvát kérdés. Magyar Szemle XXX. kötet (1937) 5–8. sz. 275.

⁵⁴ „Annak ellenére, hogy a szerbek a kisantant legjobb katonái, őket tartjuk a kisantant politikailag leggyengébb államának. A 48% anyaországi szerb egymás között sem egységes, és ez a kisebbség szemben áll az összességükben többséget alkotó különböző kisebbséggel, amely kifejezetten ellenséges beállítottságú, és ez az ellenségeskedés, a balkáni szokásoknak megfelelően, helyenként egymás kiirtásává fajul.” Horthy Miklós titkos iratai i. m. 160.

a meggyilkolt cári család közötti rokonsággal magyarázta, részben pedig annak a Jugoszláviában magas társadalmi állásokat betöltő 30-40 000 orosz emigráns hatásának tudta be, akiknek módjukban állt meggátolni Jugoszlávia és a bolsevista Oroszország közeledését. Emellett szerinte a szerbek nem tudták elfelejteni azt, hogy a kommunisták – ha csak rövid időre is – katonailag és politikailag tehetetlenségbe sodorták a hatalmas Oroszországot, ami által Szerbia elvesztette azt a támaszát, amelyre szüksége lett volna nagyratörő terve megvalósításához, a Bulgáriát is magába foglaló nagy délszláv állam létrehozásához.⁵⁵ Magyarország kormányzója biztosra vette azonban, hogy amint „Oroszország” ismét nemzeti jelleget ölt, a szerbek lesznek az elsők, akik lobogó zászlóval pártolnak majd át az orosz táborba. „Ez a remény él minden egyes szerb szívében, és az orosz táborba vezető utat a szerb, véleményem szerint sohasem fogja azáltal elzárni, hogy az ellenség tábora felé, legyen az akár egy bolsevista Oroszország tábora, letérjen az útról. Szerbia lemorzsolódása a kisantanttról csak egy esetben volna elképzelhető, nevezetesen, ha Csehszlovákia és Románia nyíltan belép a német táborba, és így szemmel láthatóan ellenséges állást foglal el a francia–német táborral szemben.”⁵⁶ Horthy vélhetően komolyan hitte mindazt, amit mondott, még akkor is, ha tudjuk, hogy feljegyzése – amint arra már utaltam – elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy eltántorítsa Németországot a Jugoszláviához való közeledéstől, és kidomborítsa Magyarország jelentőségét a német érdekek érvényre juttatása szempontjából. Éppen ezért, jól ismerve Hitler ádáz gyűlöletét a bolsevizmussal szemben, nagy figyelmet szentelt a szerb megbízhatatlanság kérdésének.

Az idő előrehaladtával a politikai elemzők, összefüggésben a délszláv királyságban kétségtelenül meglévő társadalmi-politikai feszültségekkel és válságokkal, valamint az ország mind kilátástalanabbnak tűnő külpolitikai helyzetével, nem tartották kizártnak, hogy a szerb vezetés képes lesz felülkerekedni a bolsevizmussal szembeni ellenszenvén, annál is inkább, mert bizonyos információk szerint a világháború kitörése után Belgrádban teret nyertek a kommunista szimpatizánsok, különösen az egyetemi ifjúság körében, de Dél-Szerbiában is a szerb nép nagy része a kommunizmus felé hajlott.⁵⁷

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ „Véres zavargások, politikai gyilkosságok Jugoszláviában napirenden vannak. A hatalmon levő szerbek ezeket az eseményeket szisztematikusan kommunista akcióknak igyekeztek feltüntetni. Egészen paradox módon csak a belgrádi egyetemen folyt kommunista tevékenység, éppen anyaországi szerb hallgatók részéről, akiknek minden okuk megvolna arra, hogy meg legyenek elégedve a jelenlegi állapotokkal, mivel ettől a kormányzattól a legtöbbet ők várhatják. Mindent összevetve, ha a Balkánon olyan partizánokat keresünk, akik természetüknél fogva az antibolsevista ellentáborba tartoznak, azok csakis a horvátok vagy bolgárok lehetnek, de szerbek soha.” Uo. 160.

⁵⁷ „Érthető, tehát, hogy a régi Szerbia népe, úgy a kommun felé való hajlásánál, mint szláv népfajánál fogva is – Oroszország felé húz, s csak a hivatalos jugoszláv kormány és pártja van az ellen, hogy a

Végzet teremtette testvérek

Jugoszlávia egységének gyengülése és a centrifugális erők erősödése logikusan vezethettek volna örömujjongáshoz a magyar külpolitikai gondolkodásban, azonban ez csekély kivételtől eltekintve nem így történt. Amint arról már szó esett, a szerbekről alkotott aktuális kép nagymértékben függött a két állam között meglévő vagy formálódó kapcsolatoktól. Nem véletlen, hogy a harmincas évek végétől, különösen 1940-ben jelentek meg mind nagyobb számban Szerbiát és a szerbeket méltató, irányukba nagyfokú megértést mutató írások. Ennek hátterében az a magyar külpolitikai megfontolás állt, amely a revíziós politikát elsősorban Csehszlovákia, majd Románia irányában kívánta megvalósítani, s ezért szüksége volt arra, hogy védje a hátát. Nem mellékes körülmény, hogy Hitler, akinek támogatását Magyarország – legalábbis Csehszlovákiával szemben – bírta, szintén a Jugoszláviával történő megállapodásra biztatta Budapestet, s így tett az olasz, illetve a brit diplomácia is. Később ez a háttér kiegészült azzal a kétségbeesett igyekezettel mind Magyarország, mind Jugoszlávia részéről, hogy a Harmadik Birodalom egyre elviselhetetlenebb politikai nyomásával szemben legalább némi súlyra tegyenek szert, egymást támogatva.⁵⁸ A közeledés politikai feltételei tehát messzemenően adottak voltak.

A közeledés szükségességének gondolata magyar részről egyre erőteljesebben jelentkezett, s ez elvezetett oda, hogy Magyarország deklarálta, igaz csak belső körben, felhagyott Jugoszlávia gyengítésének politikájával. „Magyarzágnak nem érdeke Jugoszlávia megbántása vagy gyöngítése. Ismerjük viszonyaikat és nagyon tartunk attól, hogy egy nagyobb rendezett állam helyére anarchikus hajlamú 4-5 kis állam kerülhetne” – fejtette ki a magyar álláspontot Csáky István külügyminiszter. Mindazonáltal tekintettel Jugoszlávia nehéz belpolitikai helyzetére és Belgrád még meglévő külpolitikai kötelezettségeire, mindenekelőtt Romániával való szövetségére, továbbá figyelembe véve azt a körülményt, hogy nem sikerült a „jugoszláv ember veszületett bizalmatlanságát” Magyarországgal szemben megszüntetni, Csáky nem tartotta célszerűnek a kapcsolatok elmélyítését siettetni vagy azokat írásba foglalni.⁵⁹

Szovjetet elismerjék.” A vezérkar átirata a miniszterelnöknek. 1940. ápr. 5. MNL OL K 28–159. 98. cs. 13.357. sz.

⁵⁸ A német birodalomnak Magyarországra és a közép-európai térségre gyakorolt fokozódó nyomásáról számos munka született az elmúlt évtizedekben. Mindenképpen kiemelendők Juhász Gyula, Pritz Pál és Ádám Magda művei, valamint a hatvanas években megjelentetett dokumentumgyűjtemények. Legfontosabbak ezek közül a Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula szerkesztésében megjelent Wilhelmstrasse és Magyarország, valamint a Zsigmond László sorozatszerkesztő által jegyzett DIMK.

⁵⁹ „Egyébként is egy bizalmi viszony minden pillanatban átalakítható szerződéses kapcsolattá.” A külügyminiszter feljegyzése Magyarország külpolitikai helyzetéről és törekvéseiről. 1939. ápr. 27. In: DIMK IV. 203.

A külügyminiszter határozott magyar érdekek tartotta, hogy Jugoszlávia a fennálló határai között megmaradjon, és ne csökkenjen az ereje.⁶⁰ Ez azonban csak a realpolitika szintje volt, a közgondolkodásban ilyen szintű distinkcióra nem volt meg a készség. A politikai vezetésben tehát 1939 tavaszán gondolkodhattak ugyan a fenntebb leírtaknak megfelelően, azonban *expressis verbis* nem tehettek, s nem is akartak hitet tenni a határok sérthetetlensége mellett. Ehelyett az egyre nagyobb sebességet vett barátkozás tovább bővítése feltételének az igazságtalanságok kiküszöbölésére tett önkéntes jugoszláv gesztusokat tekintették.⁶¹ A következő esztendő végére azonban a magyar politikai vezetés már a nyilvánosság előtt is kész volt felfüggeszteni a területi követeléseket Jugoszláviával szemben.⁶²

A kép ekkorra egyre világosabb pasztell színekben ragyogott, elvértve akadt rajta csak sötétebb folt, ami árnyékot vethetett a szárba szökő barátságra, a barátságra, amelyet 1940-re annyira magától értetődőnek tekintettek Magyarországon. „A barátság, mely egyre erősödik Délszlávia és Magyarország között, alig szorul magyarázatra. Úgy működik ez, mint felszabadított elemi erő, melynek áramlata elé eddig mesterséges gátakat állítottak. [...] A világháború és a békeszerződések kényszere ellenséggé szembesítette a két nemzetet, mely szívében ősidők óta testvérnek érezte magát. Testvériségük nem a vér, nem a nyelv, hanem a sors és hivatás közössége volt. A végzet is teremthet testvéreket.”⁶³

Ennek a jórészt kényszer szülte baráti hangulatnak a politikai betetőzése az örök barátsági szerződés aláírása volt 1940. december 12-én. Teleki a szerződést bemutató és annak szükségességét indokoló beszédében fontos lépésnek nevezte azt a térség népeinek együttműködését célzó politika felé vezető úton. A „közös vér”, a „közös affinitások” és hősök, valamint a „lelki közösség” voltak a magyar miniszterelnök beszédének fő motívumai.⁶⁴ Ennek szellemében folytatott hosszas megbeszélést a

⁶⁰ Feljegyzés Mussolini olasz miniszterelnök, Ciano olasz külügyminiszter, valamint Teleki magyar miniszterelnök és Csáky magyar külügyminiszter 1939. ápr. 18–21-i tárgyalásairól. In: DIMK IV. 179.

⁶¹ Uo.

⁶² Azzal a fontos meghagyással, hogy a területi követelések politikáját csak ideiglenesen függesztették fel, s mindössze a fegyverrel történő területváltoztatásokról mondtak le, remélve, hogy a baráti légkörben a méltányosság alapján tudnak változtatásokat elérni a trianoni békében megvont déli határvonalon. Gróf Teleki Pál miniszterelnök beszámolója a külügyi bizottság előtt a jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződésről. 1941. jan. 31. In: DIMK V. 848.

⁶³ *Marius*: Magyarország és Jugoszlávia. Magyar Külpolitika 21. (1940) 4. sz. 4.

⁶⁴ „Ezek között a népek között affinitások vannak, affinitások, amelyeket az egymás elleni harcok vagy a legutóbbi világháborúban kétoldalón való részvételünk egy időre eltörölni látszott. Vannak közös vagy egymás véréből való hőseink. Vannak családok, egyenest éppen Jugoszláviában és a mi Délvidékünkön, amelyek kölcsönösen a másik országból származnak. A Jugoszláviát alkotó két főnemzetiséggel, a szerbvel és a horvátal egyaránt, a bizonyos lelki típus, vagy, hogy egy modern szóval éljek, a hősi életformák valahogyan összekötnek. Ezeknek az érzéseknek bizonyos formába öntésével a békét akarjuk szolgálni, amely békének fenntartása a tengely nagyhatalmainak, a Duna-medence és a

barátsági szerződés ratifikált okmányainak kicserélésére Budapestre látogató jugoszláv külügyminiszterrel is. E gondolatok jegyében felmerült az is, hogy a két népet összekötő elemek felderítésére fektessenek inkább hangsúlyt, semmint az őket elválasztó momentumokra, amint az a korábbi idők gyakorlata volt.⁶⁵ Teleki Pál felvetette a két ország történelemtudósainak együttműködési lehetőségét, a jugoszláv külügyminiszter pedig azt javasolta, hogy hozzanak létre egy budapesti jugoszláv és egy belgrádi magyar tudományos és irodalmi intézetet.⁶⁶

A politikum mellett a művészeti, kulturális és társadalmi közélet is a barátság hullámhosszára volt hangolva. A magyar újságolvasó naponta értesülhetett a magyar–szerb barátság természetesnek sugallt megnyilvánulásairól, ami a cikkek szerint az egymás mellett töltött évszázadok kulturális kölcsönhatásai mellett a szerbek vendégszeretében, vitézségben, tüzes természetben megnyilvánuló rokon természetében gyökerezett. A nyugati kultúra védelmében a „török pogányság” ellen közösen vívott harc szintén magyarok és szerbek elemi barátságának lett a tanúbizonysága.⁶⁷ 1940 tavaszán Csuka Zoltán szerkesztésében megjelent szerb és horvát nyelven az összesen öt számot megért *Magyar-Délszláv Szemle (Jugoslovensko-Madžarska revija)*. A háromhavonta megjelenő folyóirat deklarált célja a délszláv–magyar kulturális közeledés elősegítése volt, és igyekezett az olvasóközönség elé tárni a két nemzet egymásra reflektáló szellemi termésének a legjavát. Kevésbé látványos, de legalább ennyire fontos lépés volt Németh Lászlónak a *Kelet Népeiben* két részletben közölt *Híd a Dráván* című írása. Ennek végkövetkeztetése szerint a Duna menti népeknek, s ezen belül is a magyaroknak és délszlávoknak össze kell fogniuk szellemi kulturális kapcsolataik múltjának felkutatására, a jövőbeni együttműködésre, valamint egymás jobb megértésére.⁶⁸ Ebbe a folyamatba illeszkedett a magyar írók háromnapos belgrádi látogatása 1941 márciusában, amiről Szabó Lőrinc számolt be a magyar olvasóközönségnek az *Uj Idők* hasábjain. Ez már csak pár héttel volt a délszláv állam felbomlása előtt, ám a költő, miként a politika felszíne is még a barátság hullámhosszán mozgott, s a két nép lelki, alkati, erkölcsi hasonlóságait, a külső és belső szokásokban megmutatókozó rokon vonásokat emelte ki cikkében. Magyarok és szerbek egymásra találását és mélyülő barátságát, a közös, boldogabb jövőt vizionálta, azt kívánva,

Balkán-félsziget népeinek egyformán érdeke.” Teleki Pál beszéde a felsőházban 1940. dec. 19. Felsőházi napló, 1939. II. kötet 1940. október 21. – 1942. február 24. 181.

⁶⁵ Feljegyzés Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter, valamint gróf Teleki Pál miniszterelnök és Bárdossy László külügyminiszter beszélgetéséről. 1941. febr. 27. In: DIMK V. 883.

⁶⁶ Uo., 883., 888.

⁶⁷ „Trianon szelleme azonban a népek egymásra uszítása, el is érte egy időre hatását. A gyűlölködés korszaka temérdek áldozatot követelt, de ma, a két nemzetet ismét sok érdek kapcsolja össze.” *Kertész János: Magyar–jugoszláv közös érdekek. Magyar Külpolitika* 21. (1940) 11. sz. 8.

⁶⁸ *Németh László: Híd a Dráván* i. m. 4.

hogy a szép belgrádi „tavaszt mindkét nép javára érlelje mielőbb gazdag nyárrá a megértés, okosság és igazság napja”.⁶⁹

Nem Jugoszlávián és nem is Magyarországon múlt, hogy nem így történt.⁷⁰

Összegzés

A magyar politikai közvélemény szerbekről alkotott képének alapját az évszázados együttélés során nyert tapasztalatok adták, amit a mindenkori politikai hangulat alakulása befolyásolt. A széles színskálán mozgó kép változásainak nyomon követéséhez a parlamenti jegyzőkönyvek mellett a korszak társadalmi, politikai, kulturális és tudományos folyóiratai kínálnak bizonyos fokig megbízható fogódzót. Az egyes folyóiratok ugyan nem voltak teljesen a „politika járszalagjára” kötve, ám egyetlen szerkesztőség sem hagyhatta figyelmen kívül a politika által generált közhangulatot. Ezért nagy általánosságban elmondható, hogy ha olykor kissé megkéské is, de a függetlennek tartott folyóiratok is többé-kevésbé követték a politika által megfogalmazott trendet. Elvértve fordult elő csak olyan eset, vélhetően valamilyen mulasztásból kifolyólag, hogy baráti politikai hangulat idején szerbeket keményen elítélő vagy gyalázó írás jelent meg, vagy fordítva, hogy feszült időszakokban a déli szomszédról elismeréssel szóló cikket lehetett olvasni. A külpolitikai gondolkodást formáló valamennyi orgánusra elmondható, hogy az általa sugárzott szerb kép folyamatosan változott. Balkáni barbár, vad, műveletlen és elnyomó nemzettől a magyarokkal rokon jellemvonásokat mutató vitéz bajtárs és sors által egymás támogatására rendelt szerb nemzetkép rajzolódik ki a világháborúk által határolt időszakban, attól függően, hogy éppen miként alakultak a két állam politikai kapcsolata, illetve milyen nemzetközi nyomás

⁶⁹ *Szabó Lőrinc*: Belgrádi tavasz. Három nap Jugoszláviában. *Uj Idők*, 1941. március 16. 344.

⁷⁰ Mindenesetre szimptomatikus az, ahogy Jugoszlávia összeomlását a Magyar Külpolitika magyarázta: természetes folyamat eredményeként, szükségszerűen bekövetkező, mindenki számára, beleértve a szerbeket is, jobb jövő ígérését hordozó esemény. „Jugoszláviát voltaképpen nem külső ellenség semmisítette meg. Belső romboló erői törték össze állami keretét és állami rendszerét. Belső robbanás szakította darabokra, világos jelül annak, hogy sohasem volt valódi egysége. Sem politikai, sem kulturális, sem hagyományos egysége, mely sokféle nyelvű, vallású és származású népet forraszthat össze. [...] Jugoszlávia nem akart élni, szerkezete, mint a robbanásra beállított bomba, szabályosan működött és szétvetette országát atomjaira, sőt még annál is tovább. Ami szemünk előtt lefolyt valódi állami atombontás volt, egy birodalom öngyilkossága. Egy meteor pattant szét szemünk láttára. Különös érzésünk van vele szemben: azt mondjuk, hogy Jugoszlávia nincs többé, – de érezzük, hogy ez a mondatunk száraz, mert: Jugoszlávia nem is volt. A szétrobbant Jugoszlávia darabjaiból boldog és eleven országok lesznek, amik saját hagyományaik, kultúrájuk, szokásaik, lelkük szerint élhetnek. Talán kicsinyek lesznek, de nem lesznek Európa bajkeverői. A maguk üdvösségére és nem Európa romlásán munkálkodnak. Jugoszlávia magja, Szerbia is életképesebb lesz, mint amikor Jugoszlávia holt súlyát kellett hordoznia. Mint kis, de élő, nemzeti állam, teljesíteni fogja népével szemben feladatait és megtanulja, hogy el kell fordulnia Európa boszorkánymesterének szerepétől.” *Marius*: Jugoszlávia végzete. *Magyar Külpolitika* 22. (1941) 4. sz. 1–2.

nehezedett Budapestre és Belgrádra. Ez, mint láttuk, 1940–1941 fordulóján egy rendkívül pozitív szerb képet eredményezett, amelyet azonban 1941 áprilisában a délszláv állam halálos ítéletét kimondó német verdikt, s a magyar szerepvállalás annak végrehajtásában egy pillanat alatt darabokra tépett.

THE CHANGING IMAGE OF THE SERBS IN HUNGARIAN FOREIGN
POLITICAL THINKING IN THE INTERWAR PERIOD

by Árpád Hornyák

SUMMARY

To put it very simply, the perspective about Serbs in the Hungarian political public was determined by the set of experiences collected during the course of several centuries of cohabitation, and continuously influenced by a constantly changing political atmosphere. Alongside the social, political, cultural and scientific journals of the period, it is parliamentary protocols that offer the best means of tracing the changes in views that were extensive in scale in the two decades under examination. The perspective of Serbs as wild, uncouth Balcanic barbarians turns up as regularly as the idea of the former as a valiant people with features that connect them to the Hungarians – and the idea of the two neighbouring nations predestined by fate to mutually support each other. The relative weight of each view in fact depended on the actual state of bilateral relations, as well as on international pressure put on Budapest and Belgrade.